

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

Aida Ramiz qızı Mirzəyeva

BƏXTİYAR VAHABZADƏ POEZİYASINDA
İSTİQLAL İDEYASI

5716.01 – Azərbaycan ədəbiyyatı

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş
dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2017

Dissertasiya Bakı Dövlət Universitetinin Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: *filologiya üzrə elmlər doktoru, professor*
Almaz Əli qızı Məmmədova

Rəsmi opponətlər: *filologiya üzrə elmlər doktoru, professor*
Himalay Ənvər oğlu Qasımov

filologiya üzrə elmlər doktoru
Rəhim Nadir oğlu Əliyev

Aparıcı müəssisə: **Bakı Slavyan Universitetinin**
Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrası

Müdafiə «___» _____ 2017-ci il saat «___»-də Bakı Dövlət Universiteti nəzdində filologiya üzrə elmlər doktoru və fəlsəfə doktoru dissertasiyalarının müdafiəsini keçirən D.02.181 Dissertasiya Şurasının iclasında olacaqdır.

Ünvan: AZ 1148, Bakı, Z.Xəlilov küçəsi, 23, Bakı Dövlət Universiteti, əsas bina, II mərtəbə, Videokonfrans otağı.

Dissertasiya ilə Bakı Dövlət Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat «___» _____ 2017-ci ildə göndərilmişdir.

D.02.181 Dissertasiya Şurasının
elmi katibi, filologiya üzrə
elmlər doktoru, professor:

T.H.HÜSEYNOV

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Bilindiyi kimi, milli-ideoloji məfkurənin təməlində ictimai-siyasi proseslər ciddi rol oynayır. Bu mənada ötən yüzilliyin sonlarında sovet siyasi rejiminin çöküşü və Azərbaycanın yenidən istiqlaliyyət əldə etməsi cəmiyyətin sosial-siyasi həyatında olduğu kimi, ədəbi-kulturoloji sferada da köklü dəyişikliklərin zəminini hazırlamış oldu. Məhz bunun nəticəsində ədəbi-nəzəri irsə münasibətdə mövcud ideoloji stereotiplər aradan qaldırılaraq milli-kulturoloji zəminə söykənən yeni baxışlar sisteminin formalaşdırılmasına başlandı. Müasir ədəbi prosesin yenidən araşdırılması meylinin güclənməsi də həmin zərurətdən qaynaqlanmaqdadır. Son illərdə Hüseyn Cavid, Mikayıl Müşfiq, Almas İldırım, Əhməd Cavad, Məhəmməd Hüseyn Şəhriyar, Əli Kərim, Rəsul Rza, Xəlil Rza Ulutürk, Məmməd Araz və başqa sənətkarların yaradıcılıq yolunun yeni təfəkkür işığında təhlilə cəlb olunması bu baxımdan səciyyəvidir. Araşdırılmasına zəruri ehtiyac olan məsələlərdən biri Azərbaycan poeziyasında istiqlal ideyasının bədii təcəssümüdür. Bəhs olunan problemin öyrənilməsi baxımından xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin (1925-2009) yaradıcılıq yolunun seçilməsi məhz qarşıya qoyulan məqsədin uğurla həyata keçirilməsi məramına xidmət etməkdədir.

Qeyd edək ki, Bəxtiyar Vahabzadə Azərbaycan poeziyası tarixində özünəməxsus yeri və mövqeyi ilə seçilən qüdrətli qələm sahiblərindən biridir. Onun qələminə məxsus «Gülüstan», «Mərziyə», «Yollar-oğullar» və s. kimi poemalar, çoxlu sayda şeirlər, habelə publisistik yazılar ədəbiyyatımızın təqdirəlayiq örnəklərindən hesab olunmaqdadır. Ədibin zəngin və rəngarəng poetik dünyasında yurdsevərlik, milli-mənəvi azadlıq, əxlaqi dəyərlərə və adət-ənənələrə ehtiram və s. kimi məsələlər diqqəti çəkən məqamlardandır. Bu cəhət müəllifin şeir və poemalarında özünü aşkar şəkildə büruzə verməkdədir. Yaradıcılığa şeirlə başlayan, sonralar poema və dram əsərləri yazan, heç bir zaman poeziyanın əsrarəngiz dünyasından ayrıla bilməyən şair istiqlal düşüncəsinə bağlılığına və bu düşüncəni əks etdirmə səriştəsinə görə öz dövrünün qələm sahiblərindən xeyli dərəcədə fərqlənir.

Bəxtiyar Vahabzadə poeziyaya öləri münasibət bəsləməmiş, onu yaradıcılığının əsas, aparıcı formalarından birinə çevirə bilmiş, oxucuları düşündürən bir çox dəyərli bədii sənət nümunələri yaratmağa müvəffəq olmuşdur. Şairin yaradıcılığı Nizami Gəncəvi, İmadəddin Nəsimi, Məhəmməd Füzuli, Molla Pənah Vaqif, Aşıq Ələsgər, Hüseyn Cavid, Əhməd Cavad, Almas İldırım, Mikayıl Müşfiq, Səməd Vurğun və başqa Azərbaycan

şairlərinin ədəbi ənənələrini özündə əks etdirməkdədir.

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri olan Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyasında istiqlal ideyası mühüm yerlərdən birini tutsa da, o, bu müstəvidə araşdırmalara cəlb olunmamışdır. Buna görə də şairin poeziyasının bu kontekstdə müstəqil tədqiqat obyektinə çevrilməsi çağdaş ədəbiyyatşünaslığın və ədəbi tənqidin qarşısında duran ən aktual vəzifələrdən biridir. Çünki Azərbaycan poeziyasının bir sıra bənzərsiz örnəklərini yaratmış olan Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılıq yolu ədəbi tənqid və ədəbiyyatşünaslıq tərəfindən bu və ya digər dərəcədə işıqlandırılrsa da, indiyədək onun yaradıcılığı ayrı-ayrı problemlər, o cümlədən istiqlal ideyası fonunda sistemli, monoqrafik şəkildə öyrənilməmişdir. Bu isə təbii olaraq, çağdaş Azərbaycan poeziyasının aktual problemləri ilə bağlı tədqiqatlarda müəyyən boşluğun yaranmasına gətirib çıxarmışdır.

Mövzunun aktuallığını şərtləndirən amillərdən biri də Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığının sovet dövrü Azərbaycan ədəbi tənqidi tərəfindən subyektiv, birtərəfli şəkildə dəyərləndirilməsidir. Belə ki, Bəxtiyar Vahabzadə bir çox məqamlarda subyektiv, haqsız tənqidlərə məruz qalmış, əsərləri haqqında həqiqətə uyğun olmayan fikir və mülahizələr söylənilmişdir. Bu gün Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığının təhlili fonunda həmin qərəzli, qeyri-obyektiv fikir və mülahizələrin dəyərləndirilməsi tədqiqatın aktuallığını təmin edən cəhətlərdəndir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Bəxtiyar Vahabzadənin əsərləri sovet siyasi rejiminin ən sərt dövrlərində qələmə alınmışdır. Bu da istəməz müəyyən saxta stereotiplərin, konyuktur elementlərin onun yazılmasına yol tapmasına səbəb olmuşdur. Şairin əsərlərinin milli təfəkkür işığında yenidən təhlilə çəkilməsi həmin məqamların üzə çıxarılmasına imkan vermişdir.

Həmçinin Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığının öyrənilməsi müasir Azərbaycan poeziyasının bütöv, dolğun mənzərəsini yaratmaq baxımından da aktuallıq kəsb etməkdədir.

Mövzunun araşdırılması tarixi. İndiyədək Bəxtiyar Vahabzadənin bədii yaradıcılığı haqqında müxtəlif səpkili xeyli tədqiqat əsərləri yazılmışdır. Bu tədqiqatlarda yeri gəldikcə şairin poeziyası da təhlil və tədqiq obyektinə çevrilmişdir. Şairin yaradıcılığı haqqında Yaşar Qarayev, Bəkir Nəbiyev, Şamil Salmanov, Cəlal Abdullayev, Yavuz Axundlu, İfrat Əliyeva, Himalay Ənvəroğlu, Nizami Cəfərov, Mail Dəmirli, Həsən Həsənov, Asifə Telmanqızı, Fatimat Məmmədova və başqa müəlliflər dəyərli fikir və mülahizələr söyləmişlər.

Prof.Yaşar Qarayevin f.e.d. Şamil Salmanovla birgə qələmə aldığı «Poeziyanın kamilliyi» (1985) adlı monoqrafik tədqiqatda Bəxtiyar Vahabzadənin istiqlal probleminə həsr olunmuş şeirlərindən də bəhs edilmişdir.¹

F.e.d. prof. İfrat Əliyevanın «Bəxtiyar Vahabzadənin lirikası» (1983) adlı monoqrafik tədqiqatında şairin poetik yaradıcılığı təhlil obyektinə çevrilərkən yeri gəldikcə istiqlal poeziyasına da diqqət yetirilmişdir.²

F.e.d. prof. Yavuz Axundlunun «İstiqlal şairləri» (1998) adlı monoqrafik tədqiqatında Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığına xüsusi diqqət yetirilmiş, onun poeziyasının istiqlal məfkurəsi ilə bağlı məqamları təhlil obyektinə çevrilmişdir.³

F.e.d. prof. Himalay Ənvəroğlunun «Azərbaycan ədəbiyyatının yaradıcılıq problemləri» (2004) adlı monoqrafiyasında Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı təhlil obyektinə çevrilərkən onun istiqlal poeziyasına da toxunulmuşdur.⁴

AMEA-nın müxbir üzvü Nizami Cəfərovun «Bəxtiyar Vahabzadə» adlı yığcam həcmli monoqrafik tədqiqatında şairin istiqlal mövzusunda yazmış olduğu əsərləri ümumi şəkildə dəyərləndirilmişdir.⁵

F.e.d. prof. Mail Dəmirlinin «Dünyanın Bəxtiyarı» (2003) adlı monoqrafik tədqiqatında şairin yaradıcılıq yolunun tədqiqi fonunda istiqlal poeziyası da təhlil obyektinə çevrilmişdir.⁶

Tədqiqatçı Həsən Həsənovun «Azərbaycanın Bəxtiyarı, yaxud «Gülüstən»dan «Şəhidlər»ə gedən yol» (2009) adlı kiçik həcmli tədqiqatında şairin istiqlal poeziyasına nəzər salınmışdır.⁷

Akad. Bəkir Nəbiyevin «Çətin yollarda» (2000) adlı məqalələr toplusunda Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığına da toxunulmuş, həmçinin istiqlal probleminə bu və ya digər formada münasibət bildirilmişdir.⁸

Bakı Dövlət Universiteti Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrasının nəşrə hazırladığı iki cildlik «Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı» (2007) adlı dərslikdə Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı fonunda araşdırılan prob-

¹ Yaşar Qarayev. Şamil Salmanov. Poeziyanın kamilliyi. Bakı: Yazıçı, 1985

² İfrat Əliyeva. Bəxtiyar Vahabzadənin lirikası. Bakı: Yazıçı, 1983

³ Yavuz Axundlu. İstiqlal şairləri. Bakı: Elm, 1998

⁴ Himalay Ənvəroğlu. Azərbaycan ədəbiyyatının yaradıcılıq problemləri. Bakı: Elm, 2004

⁵ Nizami Cəfərov. Bəxtiyar Vahabzadə. Bakı: Azərbaycan, 1996

⁶ Mail Dəmirli. Dünyanın Bəxtiyarı. Bakı: Araz, 2003

⁷ Həsən Həsənov. Azərbaycanın Bəxtiyarı, yaxud «Gülüstən»dan «Şəhidlər»ə gedən yol. Bakı: Apostrof, 2009

⁸ Bəkir Nəbiyev. Çətin yollarda. Bakı: Elm, 2000

lemin bir çox məqamları təhlilə cəlb olunmuşdur.¹

Gənc ədəbiyyatşünas Asifə Telmanqızının «Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı» (2010) adlı tədqiqatında ədibin ümumi yaradıcılığı kontekstində istiqlal məfkurəsi ilə bağlı əsərləri də araşdırılmış, şairin beynəlxalq mövzularda qələmə aldığı poetik örnəklərdə problemə xüsusi diqqət yetirilməsinin səbəblərinə aydınlıq gətirilmişdir.²

Bundan əlavə, iyirminci yüzilliyin poeziya problemlərinə həsr olunmuş bəzi tədqiqatlarda Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı bu və ya digər şəkildə araşdırılmışdır.

Müasir Azərbaycan şairlərinin həyat və yaradıcılıq yoluna həsr olunmuş monoqrafik tədqiqatlarda yeri gəldikcə istiqlal probleminə də toxunulmuşdur.

Sovet dövrü Azərbaycan ədəbi prosesinə həsr olunmuş müxtəlif səpkili araşdırmalarda da istiqlal probleminin poeziyada işlənilməsi məsələlərinə müəyyən qədər yer verilmişdir.

Son illərdə müdafiə olunmuş bəzi namizədlik və doktorluq dissertasiyalarında müasir Azərbaycan poeziyasında istiqlal probleminin bu və ya digər aspektlərinə münasibət bildirilmişdir.

Bakıda Qafqaz Universitetinin təşəbbüsü ilə keçirilən I Beynəlxalq Bəxtiyar Vahabzadə Simpoziumu (13-15 dekabr 2012) böyük şairin yaradıcılıq irsinin tədqiqində mühüm addım kimi dəyərləndirilə bilər.³

Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı yalnız Azərbaycanda deyil, Vətənimizin hədudlarından kənar da tədqiq olunmuşdur. Xüsusilə, Türkiyədə nəşr olunan araşdırmalarda şairin yaradıcılığında mühüm yer tutan istiqlal problemi barədə də mülahizələr söylənilmişdir.

Lakin bütün bunlarla yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyası bəhs olunan problem baxımından indiyədək sistemli, monoqrafik şəkildə araşdırılmamışdır. Müdafiəyə təqdim olunan dissertasiya məhz bu zərurətdən yaranmışdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiyanın yazılmasının əsas məqsədi Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyasını bütövlükdə tədqiqata cəlb edərək onun əsərlərində istiqlal ideyasını araşdırmaqdır. Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi ön plana çəkilmişdir:

¹ Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı: İki cildə, II c. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2007, s.161-169

² Asifə Telmanqızı. Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı. Bakı: Turan evi, 2010

³ Birinci Beynəlxalq Bəxtiyar Vahabzadə Simpoziumunun materialları. Bakı: Qafqaz Universiteti nəşriyyatı, 2012

- Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyasının elmi-nəzəri baxımdan təhlil obyektinə çevrilməsi;
- Şairin poeziyasının mövzu baxımından təsnif edilməsi və bu kontekstdə dəyərləndirilməsi;
- Şairin poeziyasının janr çalarlarının üzə çıxarılması;
- Şeirlərin mövzu, problem və ideya özünəməxsusluqlarının aşkarlanması;
- Şeir və poemaların təhlili fonunda şairin fərdi yaradıcılıq üslubunun müəyyənləşdirilməsi;
- Şairin poeziyasında qaldırılan sosial-siyasi və mənəvi-əxlaqi problemlərə diqqətin yönəldilməsi.
- Bəxtiyar Vahabzadə yaradığı fonunda Azərbaycan poeziyasının bəlli bir zaman kəsiyində əldə etdiyi bədii-estetik çalarların üzə çıxarılması.

Tədqiqatın obyekti. Araşdırmanın obyektini Bəxtiyar Vahabzadənin şeir və poemaları təşkil edir. Dissertasiyanın ayrı-ayrı bölmələrində şairin şeirləri, «Gülüstan», «Mərziyə», «Yollar-oğullar», «Ağlar güləyən» və başqa poemaları nəzərdə tutulan problemlə əlaqədar təhlil olunmuşdur. Şairin əsərlərinin təhlili zamanı onun haqqında yazan tənqidçi və ədəbiyyatşünasların əsərlərinə, Azərbaycan poeziyasının çeşidli problemlərinə həsr olunmuş tədqiqatlara, habelə dünya ədəbi-nəzəri fikrinin mövzu ilə bağlı qaynaqlarına istinad olunmuşdur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı ayrılıqda, təcrid olunmuş şəkildə deyil, bütövlükdə Azərbaycan poeziyası kontekstində araşdırılmışdır.

Araşdırma zamanı şairin «Elm» nəşriyyatında çap olunmuş 12 cildlik «Əsərləri» əsas götürülmüş, bir sıra hallarda isə əvvəlki nəşrlərə istinad olunmuşdur.

Tədqiqatın metodoloji əsası. Dissertasiyanın nəzəri-metodoloji əsasını Azərbaycan və dünya ədəbiyyatşünaslarının nəzəri-estetik fikir və mülahizələri təşkil edir. Araşdırma prosesində əsas etibarilə tarixi-müqayisəli və tipoloji təhlil metodlarından istifadə edilmişdir. Dissertasiyada qaldırılan problemin həlli ilə əlaqədar nəzəriyyə, ədəbi tənqid və ədəbiyyatşünaslığın qənaət və təcrübəsi də əsas götürülmüşdür.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. B. Vahabzadə poeziyasının istiqlal ideyaları kontekstində səciyyələndirilməsi tədqiqatın elmi yeniliyini şərtləndirən amillərdəndir. İlk dəfə olaraq, Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyasında istiqlal ideyası ayrıca, sistemli təhlil olunmuş, şairin yaradıcılığı bəhs olunan problem müstəvisində nəzərdən keçirilmişdir.

Dissertasiya işində Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyası mövzu və problemlərinə görə təsnif edilərək sistemli şəkildə təhlilə çəkilmişdir. Müəllifin

əsərlərinin mövzu-problem baxımından dəyərləndirilməsi onun bir şair kimi yaradıcılıq təkamülünü izləməyə imkan vermişdir.

Dissertasiyanın elmi yeniliyini səciyyələndirən mühüm amillərdən biri də Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığının yalnız estetik dəyərlər fonunda deyil, həmçinin sosioloji kontekstdə tədqiqata cəlb olunmasıdır ki, bu da dövrün ədəbi prosesinin bütün yönləri ilə canlandırılmasına zəmin yaratmışdır.

Onu da qeyd etmək ki, Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyası mənsub olduğu dövrün ədəbi prosesi fonunda canlandırılmış, başqa şairlərin yaradıcılığı ilə analogi müqayisə və təhlil kontekstində təqdim edilmişdir.

Dissertasiyada Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyası bəhs olunan problem müstəvisində təhlil olunarkən şairin bioqrafiyası ilə bağlı bəzi məqamlar üzə çıxarılmış, onlara münasibət bildirilmişdir.

Dissertasiyanın nəzəri-təcrübi əhəmiyyəti. Dissertasiya işi bu mövzuda yazılmış ilk sistemli monoqrafik tədqiqat əsəri kimi nəzəri-praktik əhəmiyyətə malikdir. Onun nəticələrindən ali məktəblərin filologiya və digər humanitar fakültələrində ümumi və xüsusi kursların tədrisində yardımçı vəsait kimi istifadə oluna bilər.

Dissertasiya işi nəzəri təhlil istiqamətləri, bədii faktlara yanaşma və araşdırma formulları baxımından sonrakı dövrün tədqiqatları üçün elmi-təcrübi əhəmiyyət daşımaqdadır. Dissertasiya işi, həmçinin nəsrin poetikasını araşdıran tədqiqatçılar üçün mənbə və qaynaq ola bilər. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatına aid dərslik və dərs vəsaitləri, habelə monoqrafik araşdırmaların yazılışında dissertasiyanın müddəalarına istinad oluna bilər.

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universitetinin Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Müəllif mövzu ilə bağlı BDU-nun «Elmi Xəbərləri», «Elmi axtarışlar», «Mütərcim», «Dil və ədəbiyyat» və s. kimi dərgi və məcmuələrində bir sıra mənalı məqalələrlə və respublikada keçirilən konfranslarda məruzələrlə çıxış etmişdir. Tədqiqatın nəticəsi ayrıca monoqrafik tədqiqatda da əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

DİSSERTASIYA İŞİNİN MƏZMUNU

«Giriş»də mövzunun aktuallığı, elmi yeniliyi, məqsəd və vəzifələri, tədqiqi tarixi, metodoloji əsası, nəzəri-praktiki əhəmiyyəti və başqa mə-

sələlər haqqında qısa, yığcam şəkildə bəhs edilmişdir.

Dissertasiyanın I fəslı «**Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında istiqlal probleminin aktuallığı və bəşəri mahiyyəti**» adlanır. Üç bölmədən ibarət olan *birinci fəslin I yarım bölməsi* «**Ana dili problemi istiqlal məfkurəsinin daşıyıcısı kimi**» adlanır.

Bilindiyi kimi, Bəxtiyar Vahabzadənin istiqlal poeziyasında ana dili problemi mühüm yerlərdən birini tutmaqdadır. Müəllif daim bu məsələyə diqqət yetirmiş, ayrı-ayrı yazılarında onun müxtəlif məqamlarını və aspektlərini qabartmağa çalışmışdır. Şairin qənaətinə, dil hər bir millətin varlığının ilkin təzahürlərindəndir; dilini qeyb edən bir toplumun öz mövcudluğunu qoruyub saxlaması mümkün deyildir.

Bəxtiyar Vahabzadə Sovet hakimiyyəti illərində qələmə aldığı «İftiraya cavab» adlı məqaləsində ana dili problemi ilə bağlı məsələyə özünün münasibətini bildirərək yazırdı: «Milli dildə məktəblərin və uşaq bağçalarının açılmasını tələb etmək hər bir xalqın ən adi və haqlı tələbi deyilmi? Əgər xalqın öz ana dilində tərbiyə almaq və oxumaq haqqı da yoxsa, o nə xalqdır?» Şair eyni zamanda, ana dili haqqında qənaətlərini ifadə edərkən ziyalıların mövqeyinə, dilin yaşadılması və inkişaf etdirilməsində onların roluna da münasibət bildirirdi: «Ziyalı ana dilində danışmayan xalqın nəinki dili, özü də ölüm məhkumdur».¹

Ədib 2002-ci ildə «Sandıqdan səslər» adı ilə nəşr etdirdiyi kitabına yazmış olduğu «Ön söz»də sovet siyasi rejimi dönməsində ana dili problemi ilə bağlı apardığı mübarizələrə münasibətini açıqlamışdır: «Mənim ən böyük mübarizəm sovet dövründə ayaqlar altında tapdanan, qapılar arxasında qalan ana dilimizin uğrunda həm əməli işimdə, həm də yaradıcılığım da ardıcıl mübarizə idi. Mən bu mövzuya onlarla məqalə, onlarla şeir və poema həsr etmişəm».²

«Dili xalqın mənəvi dünyası, milli xüsusiyyətləri kimi dəyərləndirən və bu səbəbdən də dil ayrılığını ruh, psixologiya və mənəviyyat ayrılığı hesab edən» Bəxtiyar Vahabzadənin «Ana dili», «Oğluma», «Latın dili», «Uzun illər boyu öz vətənimdən», «Mənim ana dilim», «Özümdən özümə şikayət», «Fəxriyyə», «Özgə», «Mənim anam», «Hara gedir sabahımız» və bir sıra başqa şeirlərində ana dilinin milli-mənəvi düşüncənin formalaşmasındakı yeri və əhəmiyyəti haqqında danışılır, doğma dilə xor baxanlar, biganə münasibət bəsləyənlər sərt şəkildə tənqid olunur.

Bəxtiyar Vahabzadənin «Özümdən özümə şikayət» (1993) adlı

¹ Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq. Bakı: Azər nəşr, 1988, s. 30-31

² Bəxtiyar Vahabzadə. Sandıqdan səslər. Bakı: Təfəkkür, 2002, s.7

şeirində Azərbaycanın müstəqilliyə qovuşmasından sonra da ana dilinə biganə münasibətin davam etməsi bədii təhlil obyektinə çevrilmişdir. Şair millətin istiqlalına qovuşduğu illərdə istiqlalın təməlini təşkil edən, xalqı mübarizəyə ruhlandıran ana dilinə bu cür biganə münasibəti qəbul edə bilmir.

Bəxtiyar Vahabzadə «Ana dili» (1954) adlı şeirində hər bir xalqın, millətin taleyində doğma dilin son dərəcə mühüm əhəmiyyət daşıdığına diqqət yönəldərək, bununla bağlı poetik düşüncələrini qələmə almışdır:

Bu dil əcdadımızın bizə qoyub getdiyi
Ən qiymətli mirasdır, onu gözlərimiztək
Qoruyub, nəsillərə biz də hədiyyə verək.¹

Yaradıcılığının ilk dövrünün məhsulu olan bu şeirdə müəllif ana dilini «millətin ruhu, eşqi, canı» kimi dəyərləndirir, onun «babaların əqlindən, kamalından» süzülüb gəldiyini, «xalqın ilk nəfəsindən» yarandığını qeyd edir. Şair, həmçinin ana dilini «əcdadımızın bizə qoyub getdiyi» «ən qiymətli miras», sərvət hesab edir. Biz insanların ən böyük vəzifəsini isə bu dili göz bəbəyi kimi qoruyaraq gələcək «nəsillərə hədiyyə» verməkdə görür.

«Latın dili» (1967) adlı şeirində dünyanın qədim toplumlarından olan latın millətinin məhv olması, ancaq dilinin yaşamasına diqqəti çəkməklə müəllif dolayısı ilə heç bir xalqı əsarətdə saxlamaqla məhv etməyin mümkün olmadığını vurğulamışdır.

Latın dili!
Hər sözündə dünya boyda yük daşıyır,
Latın dili!
Millət ölüb, dil yaşayır.²

F.e.d., prof. Kamil Quliyev «Latın dili» şeirini Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığında xüsusi yer tutan poetik örnəklərdən biri kimi dəyərləndirərək yazır ki, müəllif əsərdə «...şair, alim və həkimlərin istifadə etdiyi ölü dil olan latın dili ilə Atlantika sahilində imperialistlər tərəfindən yasaq edilmiş canlı dilləri müqayisə edir. Latın dilini bu dillərdən üstün tutur. Çünki bu dillər millət varkən kiçik, yoxsul komalarda dustaq olub, ədəbiyyat və mədəniyyət dili kimi işlənmir. Latın dili isə uzun əsrlərdən keçib gəlib, xalqı olmasa da, indi də işlənir». Tənqidçinin əsərin ideya xəttini və yazılış səbəblərini doğru müəyyənləşdirdiyini qeyd etməklə bərabər, onu da xatırlatmağa ehtiyac vardır ki, şeirdə diqqəti çəkən məqamlardan biri müəllifin

¹ Bəxtiyar Vahabzadə. Əsərləri: On iki cildə, I c. Bakı: Elm, 2008, s.101

² Yenə orada, III c. Bakı: Elm, 2008, s.58

dolayısı ilə öz xalqının əsarət həyatına etirazını bildirməsi, sərt şəkildə bu ədalətsizliyə üsyan etməsidir. Belə ki, latın xalqının öldüyü halda, dilinin yaşaması faktı şairə özü yaşaya-yaşaya dilini qeyb edən millət və toplumlar haqqında mülahizə yürütmək imkanı verir. Başqa sözlə, müəllif latın dilindən danışarkən Azərbaycan xalqının və dilinin əsarətdə olduğuna diqqəti yönəldə bilir.

Qeyd edək ki, Bəxtiyar Vahabzadə ana dilinin əhəmiyyətini, milli düşüncənin formalaşmasında rolunu ayrı-ayrı şeirlərində döndə-döndə canlandırmışdır. Şairin qənaətinə, hər bir millətin varlığı, mövcudluğu ana dilinin nə dərəcədə qorunub yaşadılması ilə bağlıdır.

Bəxtiyar Vahabzadənin Azərbaycanın Günəyində əsarət həyatı yaşayan soydaşlarımızın dil probleminə həsr olunmuş yazıları onun problemə daha geniş müstəvidə yanaşdığını, ana dilini milli istiqlal probleminin tərkib hissəsi kimi dərk etməsini şərtləndirir. Mütəfəkkir şair ikiyə parçalanmış Azərbaycan türklərinin İran-fars müstəmləkəçilik rejiminin basqıları altında ana dilində oxuyub-yazmaqdan məhrum edilməsinə dözə bilmir və bu haqsızlığa qarşı etiraz səsinə ucaldır.

Ana dilinə bu qədər böyük dəyər verməsi B.Vahabzadənin bir vətəndaş olaraq öz xalqının taleyinə həssas münasibətinin göstəricisidir.

Dissertasiyanın birinci fəslinin II yarım bölməsi «**İnsan və zaman kontekstində şəxsiyyət azadlığının poetik əksi» adlanır.**

Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyasında şəxsiyyət azadlığının insan və zaman kontekstində aşkarlanması şairin problemə daha geniş müstəvidə yanaşdığını göstərməkdədir. Bu isə o deməkdir ki, bir sənətkar kimi o, millətin azad, hürr yaşaması, dünya xalqları içərisində söz sahibi olması, milli özünüdərk məqamına yetişməsi, ən başlıcası isə vətəndaş kimi formalaşması üçün bir çox şərtlərin vacib olduğuna diqqət yönəldir.

Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığında dövrlə, mühitlə, zamanla bəzişməzlik duyğusu olduqca qabarıqdır. Bu aspekt onun müxtəlif mövzularda yazdığı əsərlərdə bu və ya digər formada özünü büruzə verməkdədir. Zamanla, mühitlə müxalifətdə olan şairin ən böyük ixtilafı isə özü ilədir. Bu mənada «bircə ondan razıyam ki, özümdən narazıyam» hökm-qənaəti şairin həyat kredosunu şərtləndirir.

Bəxtiyar Vahabzadənin «Ölçü», «Qana bilmədi», «Dibçək gülləri», «İşıq axtarırsan», «İki qəbahət», «Əl qaldırılmışam», «Zindənda təqdim», «Ehtiyat», «İki kor», «Elə bir fikir ki...», «Düşüncə-söz», «Dözüm», «Qayə», «Şairlər», «Salam, Nəsimi», «Bir böyük amala vurulan zaman», «Yevtuşenkoya məktub» və digər şeirləri şəxsiyyət azadlığının insan və zaman kontekstində aşkarlandığı poetik örnəklər kimi maraqlı doğurur. Adı çəkilən

şeyirlərdə müəllif problemə fərqli rakurslardan yanaşa bilmiş, onun müxtəlif aspektlərini aşkarlamağa çalışmışdır.

Müəllifin «Ölçü» (1963) adlı şeirində uşaqların hərəkətlərini məhdudlaşdıran, onları qorxaq böyüdən, hərtərəfli şəkildə yetişməsinə, inkişaf etməsinə mane olan valideynlər tənqid hədəfinə çevrilir. Şair «azad uşaq könlünə ölçü-biçi nə gərək?» deməklə, millətin sağlam gələcəyi üçün uşaqların və gənclərin təlim-tərbiyəsinin mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyinə diqqət yönəldir.

Bəxtiyar Vahabzadənin şəxsiyyət azadlığının insan və zaman kontekstində aşkarlandığı yazılarından biri də «İki kor» (1968) adlı şeiridir. Orijinal ifadə tərzii ilə seçilən bu şeirdə müəllifin lirik qəhrəmanları mahiyyətə bir-birindən kəskin şəkildə fərqlənən insanlardır. Onlardan birinin gözləri kor olsa da, aqlının gözləri ilə kor deyildir, buna görə də dünyanı, insanları görməyi, anlamağı və dəyərləndirməyi bacarır. Şairin digər qəhrəmanının gözləri görsə də, mənən kor olduğu üçün bu görmənin heç bir faydası yoxdur. Bu qarşılaşdırmada müəllif şəxsiyyət azadlığının insanın daxili-mənəvi dünyası ilə sıx bağlılığına dolayısı ilə işarə etmişdir.

Gözləri görməyən kor deyil hələ,
Görmək istəməyən kordur, deyərdim.
Belə müqəvvaya, belə cahilə
Həyatın özü də gordur, deyərdim.¹

Şəxsiyyət azadlığı ilə bağlı bir qədər fərqli qənaətlərə Bəxtiyar Vahabzadənin «Fikir qanadlarım» (1969) adlı şeirində də təsadüf olunmaqdadır. Bu əsərdə diqqət çəkən əsas məqam müəllifin problemə yanaşma özünəməxsusluğu ilə şərtlənməkdədir. Şeirdən hasil olan qənaətə görə, hər bir cəmiyyətdə şəxsiyyət azadlığının təməlinə fikir azadlığı dayanır. Əgər insan fikrən, ruhən azad deyilsə, cəmiyyət nə qədər azad olursa-olsun, fərdin, şəxsiyyətin azadlığının təminatçısı ola bilməz. «Fikir qanadlarım» şeirinin lirik qəhrəmanını mənsub olduğu cəmiyyətin digər fərdlərindən fərqləndirən cəhət «fikrinin qanadları olması», xəyalın qüdrəti ilə «kainatı Vətən kimi» dərk etməyi bacarmasıdır. Şair öz fikirlərini, düşüncələrini məhz azad, hüdudsuz olduğu, sərhəd, hüdud bilmədiyi üçün özündən böyük və uca hesab edir.

Mən azadam, azadam!
Mənzili görünməyən
Bir əbədi yolum var.
Məni yerdən qaldıran,

¹ Bəxtiyar Vahabzadə. Əsərləri: On iki cildə, II c. Bakı: Elm, 2008, s.267

Həddi, hüdudu qıran
Fikir qanadlarım var.¹

«Qayə» (1978) adlı şeirdə şair əqidəsiz, məqsədsiz, məramsız yaşayan, ictimai düşüncədən məhrum olan insanları insan kimi ömür sürmədiklərinə görə ciddi şəkildə qınaq obyektinə çevirir. Şairin qənaətinə, insan azadlığının təməlinə qayənin, məsləkin mühüm rolu bir də onunla şərtlənir ki, məhz bu amillər şəxsiyyəti yetirir, kamilləşdirir və formalaşdırır. Buna görə də müəllif qayəni, əqidəni «həyat yolu» kimi dəyərləndirir, «həyatdan uca» hesab edir.

Bəxtiyar Vahabzadənin «İşıq axtarırsan» (1991) şeirində insan və zaman kontekstində şəxsiyyətin üzərinə düşən sosial missiya bədii hədəf kimi seçilmişdir. Şeirir lirik qəhrəmanı yaşadığı cəmiyyətdən narazı olan, lakin onu dəyişmək üçün heç bir əməli fəaliyyət göstərməyən, yalnız ayrı-ayrı insanlarla söhbətlərində öz narazılığını bürüzə verən qorxaq təbiətli bir insandır. Şair belələrini «qında» gizlənməmiş «qılınca» bənzədir.

Müəllifə görə, cəmiyyətin inkişafı üçün hər bir şəxsiyyət mübarizə meydanına atılmalı, öz işi, əməli, fəaliyyəti ilə başqalarına örnək olmalıdır. Çünki yalnız fədakarlıq sayəsində həqiqi mənada vətənpərvərlikdən və mübarizlikdən danışmaq mümkündür.

Özgənin işığı göz aldadandır,
Əvvəl öz qəlbində göz dağın olsun.
İşıq axtarırsan, özünü yandır,
Zülməti yarmağa işığın olsun.²

İctimai motivlərlə zəngin olan «Zindənda təqvim» (1997) adlı şeirdə şair cəmiyyət üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən şəxsiyyət azadlığının aparıcı aspektlərini qabartmağa çalışır. Şairin fikrinə, zindan hələ şəxsiyyət azadlığının geniş mənada cilovlanması demək deyildir. Belə ki, insan istənilən məkannda daxili-mənəvi azadlığını qoruyub saxlaya bilər, hətta zindənda belə. «Zindənda təqvim» şeirinin lirik qəhrəmanı azadlıq naminə insan üçün ən qiymətli sərvət olan vaxtın üzərindən xətt çəkir. O, bunu ona görə edə bilir ki, insan kimi yaşaya bilmək üçün azadlığın zərurətini dərk edir.

Şəxsiyyət azadlığına bu qədər dəyər verməsi Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılıq kredosunu səciyyəyləndirən amillərdəndir. Mövzusunun asılı olmayaq, şairin bütün əsərlərinin daxili qatında fərdi azadlıq istəyi özünü aşkar şəkildə bürüzə verməkdədir. Məhz şəxsiyyət azadlığı müəllifin əsər-

¹ Bəxtiyar Vahabzadə. Əsərləri: On iki cildə, II c. Bakı: Elm, 2008, s.282

² Yenə orada, VI c. Bakı: Elm, 2008, s.56

lərində ictimai-siyasi azadlığa aparan amillərdən biri kimi diqqəti çəkməkdədir.

Birinci fəslin III yarım bölməsi «Beynəlxalq mövzularda yazılmış əsərlərdə azadlıq ideyalarının inikas özəllikləri» adlanır.

Məlum olduğu kimi, sovet siyasi rejimi dönməndə beynəlxalq mövzuda bədii əsərlər yaratmaq ideoloji təbliğatın tərkib hissəsi kimi düşünülə də (kommunizm təbliğatı aparmaq, beynəlxalq proletariatin «mənafeyini» müdafiə etmək və s.), ayrı-ayrı sənətkarların yaradıcılığında bunun ideoloji təbliğatla uyuşmayan fərqli təzahürlərinə təsadüf olunmaqdadır. Səməd Vurğunun «Zəncinin arzuları», «Avropa xatirələri» poemaları, Süleyman Rüstəmin «Çinli qardaş», Məmməd Rahimin «Süngünlə yaz dastanı», Əhməd Cəmilin «Xalqlar ayağa qalxır», Osman Sarıvəllinin «Burjua diplomatlarına», «Sadəcə suallar», «İqlimdən iqlimə», Rəsul Rzanın «Zənci balası Villi haqqında ballada», «Fil və filban», «Dilənçilər», «Əlcəzair meydanında», «Qızaran bayraqlar», «Haqqın səsi», «İki dünya», Nəbi Xəzrinin «Vətən və qürbət», Xəlil Rza Ulutürkün «Azadlığın səsi» şeirləri, Cabir Novruzun «Qərbi Berlin» poeması Azərbaycan poeziyasında beynəlxalq mövzuda qələmə alınan poetik örnəklər içərisində xüsusi yer tutur.

Həmin dövrdə yazıb-yaradan digər sənətkarlar kimi Bəxtiyar Vahabzadə də beynəlxalq mövzularda daim diqqət yetirmişdir. Lakin Bəxtiyar Vahabzadə adı çəkilən şairlərdən fərqli olaraq, beynəlxalq mövzularda, başqa xalqların mübarizə tarixinə daha çox milli istiqlal ideyalarını təbliğ etmək üçün müraciət etmişdir. Bəxtiyar Vahabzadənin beynəlxalq mövzularda yazdığı şeir və poemalarda istiqlal ideyası daha radikal müstəvidə bədii təcəssümünü tapmışdır.

Bununla yanaşı, Bəxtiyar Vahabzadə beynəlxalq mövzularda yazdığı əsərlərdə dünya ədəbiyyatının Robert Börn (1759-1796), Şandor Petefi (1823-1849), Corc Qordon Bayron (1788-1824), Federiko Qarsia Lorca (1898-1936), Musa Cəlil (1906-1944), Pablo Neruda (1904-1971) və başqalarının azadlıq və istiqlal mövzusunda qələmə aldığı əsərlərdən yaradıcı şəkildə bəhrələnmişdir.

«Beynəlxalq mövzuda yazdığı şeirlərin hamısında azadlıq uğrunda mübarizə aparan xalqların acınacaqlı vəziyyətini qələmə alan şair onların əvvəl-axır öz ölkələrinin sahibi olacaqlarına ürəkdən inanır. Şair qaranlıq gecədən sonra aydınlaşan üfüqləri görür. O, ən ibrətamiz hadisələrin təsvirində belə nikbindir. Bu nikbinlik şairin sabaha inamından doğur. Çox maraqlıdır ki, bu şeirlərin əksəriyyəti ünvanlı olsa da, yəni konkret bir ölkədən bəhs etsə də, onlarda bir çox xalqın taleyi, dərdi öz əksini tapır».¹

¹ İfrat Əliyeva. Bəxtiyar Vahabzadənin lirikası, Bakı: Yazıçı, 1983, s.97

Xatırladaq ki, bu cəhət müəllifin sovet siyasi rejimi dönəmində beynəlxalq mövzularda qələmə aldığı əksər poetik əsərlər üçün səciyyəvi keyfiyyətdir. Şair rus sovet müstəmləkəçiliyinin hökmranlığı dövründə senzuradan yayınmaq üçün azadlıq və istiqlal ideyalarını əks etdirərkən başqa xalqların həyatına müraciət yolunu seçmişdir. Şair belə mövzulara müraciət edərkən “Qızım, sənə deyirəm, gəlinim, sən eşit” prinsipindən istifadə etmişdir.

Bəxtiyar Vahabzadənin beynəlxalq mövzularda qələmə alınmış «Mısır», «Ələddinin çırağı», «Özünə yalvarsana», «Ehramların önündə», «Aclardan toxlara», «İşiq-zülmət», «Pompey xərəbələri önündə», «Mən hazırım», «Bakı vaxtı ilə», «Atılmayan toplar», «Fəryad», «Bir üzde iki dünya», «Günahsız müqəssirlər», «Neytron bombası», «Sərhəd ağacları», «İstiqlal», «Xoşbəxt ölüm», «Köhnə bayatı», «Dərdə bax!..», «Əsgər-şair», «Hayd Park», «Haqqa haqsız dedilər», «A.Liliyentalın Karterə məktubu», «Dan yeri» və başqa şeirləri yalnız onun yaradıcılığında deyil, bütövlükdə Azərbaycan poeziyasında dəyərli bədii nümunələr kimi səciyyələndirilə bilər. Adı çəkilən şeirlərdə şair başqa xalqların tarixinə müraciət edərək dolayısı ilə Azərbaycanın istiqlal problemini əks etdirməyə çalışmışdır.

Bəxtiyar Vahabzadənin Amerikanın Vyetnamda törətdiyi cinayətlərə etiraz əlaməti olaraq BMT-nin binası qarşısında özünü yandıran Rocer Laportun xatirəsinə həsr etdiyi «Mən hazırım» (1965) adlı şeirində başqa millətlərin torpaqlarını zəbt edərək xalqını müstəmləkə həyatı sürməyə məcbur edən böyük dövlətlərə etiraz motivləri yer almışdır. Süjetli şeirin kamil nümunələrindən biri olan bu əsərdə azadlıq, hüriyyət, istiqlal ruhu qabarıq ifadəsini tapmışdır.

Bəxtiyar Vahabzadənin beynəlxalq mövzuda qələmə aldığı «Yollar-oğullar», «Əbədi heykəl», «Təzadlar» və digər poemaları yalnız onun yaradıcılığında deyil, bütövlükdə Azərbaycan poeziyasında xüsusi yer tutan poetik nümunələr kimi səciyyələndirilə bilər.

Təhlilə cəlb olunan bədii nümunələrdən aydın göründüyü kimi, Bəxtiyar Vahabzadə poetik yaradıcılığında sovet siyasi rejiminin ən mürəkkəb dövrlərində belə azadlıq, istiqlaliyyət və müstəqil dövlətçilik ideyalarını davamlı olaraq təbliğ etmiş, əsarətə, köləliyə, müstəmləkəçiliyə qarşı etiraz səsinə ucaltmışdır.

Dissertasiyanın II fəslə «Poeziyada ideya-məzmun və məfkurə yeniliyi» adlanır. “**Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında Güney Azərbaycan və milli-mənəvi bütövlük probleminin bədii həlli**” adlanan *I yarımbölmədə* şairin yaradıcılığında Güney Azərbaycan mövzusu araşdırılmışdır.

Bəxtiyar Vahabzadənin istiqlal poeziyasının əhəmiyyətli bir qolunu

da Azərbaycanın Güneyi ilə bağlı qələmə aldığı poetik örnəklər təşkil edir.

Sovet siyasi rejimi dönəmində Azərbaycanın Quzeyində Güney mövzusunun aktualıq qazanmasında M.Şəhriyarın doğma ana dilində qələmə aldığı «Heydərbabaya salam» poemasının xüsusi təsiri olmuşdur. Bununla bağlı prof. Almaz Əliqızının qənaətləri diqqəti cəlb edir: «Heydərbabanın» bütün Azərbaycanı fəth etməsi xalqın dərdlərini açıq, səmimi şəkildə, hər hansı ideologiyanın, rəhbər göstərişlərin diqtəsindən azad yazılması ilə müəyyən dərəcədə bağlıdır. Şəhriyarın istibdadı açıq damğalaması, quruluşun eybəcərliklərini nifrətlə üzə çıxarması elə Şimali Azərbaycanda totalitar rejimdən əziyyət çəkənlərin də ürəyinə su çiləmişdi.¹

Xatırladaq ki, Güney problemi yalnız B.Vahabzadəni deyil, o taylı-bu taylı vətənpərvər qələm sahiblərini də dərinəndən düşündürmüşdür.

Hələ yaradıcılığının ilk dövrlərindən başlayaraq, Güney Azərbaycan mövzusunda əsərlər yazması şairin istiqlal məfkurəsinə bağlılığından qaynaqlanır. Belə ki, şairin qələminə məxsus «Cənublu bacıma», «Vətəndən-Vətənə», «Şəhriyara» və digər şeirləri bu baxımdan maraq doğurmaqdadır.

Vətəndaş şair doğma Vətəninin ikiyə parçalanmasına, qədim tarixə malik olan millətinin ayrı-ayrı sərhədlər içərisində yaşamasına dözə bilmir. Xalqına qarşı yönələn bu haqsızlıq onu son dərəcə hiddətləndirir. Müəllif öz dərdini Bağdadda yaşayan, qürbətdən Vətənə boylanın Füzuli ilə müqayisə edir. Lakin Füzulidən fərqli olaraq, o, Vətəninə qürbətdən deyil, öz Vətənidən baxır:

Bu qədim, bu dərdim dağlardan ağırdı,
Arazın suyuna qarışıb axıram.
Füzuli həsrətlə qürbətdən Vətənə baxırdı,
Mən isə... Vətəndən Vətənə baxıram.²

Bəxtiyar Vahabzadənin 1959-cu ildə yazdığı «Gülüstən» poeması sovet siyasi rejimi dönəmində qələmə alınmış poetik örnəklərdən biri kimi diqqət cəlb etməkdədir. O zaman gənc olan şair özünün və ailə üzvlərinin həyatını təhlükə qarşısında qoyaraq bu poemanı çap etdirməyə təşəbbüs göstərmişdir. Lakin mərkəzi mətbuatda poemanı dərc etdirmək mümkün olmadığından bu əsəri çap etmək cəsarətini boynuna götürən «Şəki fəhləsi» qəzetinin redaktoru Məhyəddin Abbasova təqdim etmişdi. Əsər 1960-cı ildə qəzetin 23 və 26 oktyabr saylarında dərc olunmuş, həmin dövr üçün kifayət qədər böyük və indi də xatırlanan bir qalmaqal yaratmışdır. Poemada

¹ Almaz Əliqızı. Güney Azərbaycan ədəbiyyatı: mərhələlər, təmayüllər, etüdlər, Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 1998, s.143

² Bəxtiyar Vahabzadə. Əsərləri: On iki cildə, II c. Bakı: Elm, 2008, s.88

müəllif yüksək poetik formada Azərbaycanın parçalanması və müstəmləkəçilik tarixinə bədii ekskurs etmiş, imperiyaların əlilə xalqın sürükləndiyi bu faciənin canlı mənzərəsini yaratmışdır.

Azərbaycanın birliyi və istiqlalı uğrunda mübarizə aparmış Səttar xan, Şeyx Məhəmməd Xiyabani və Seyid Cəfər Pişəvərinin xatirəsinə ithaf edilmiş «Gülüstan» poeması Vətənimizin İran və Rusiya imperiyaları arasında parçalanması tarixinə həsr olunmuşdur. Burada qaldırılan problemlər son dərəcə əhəmiyyətli məsələlərdir. Təsadüfi deyildir ki, əsər dərc olunan kimi dərhal senzuranın diqqətini çəkmiş, qəzetin bütün tirajı müsadirə edilmişdi. Poemada Azərbaycanın parçalanması sovet dövrü tarixşünaslığının qeyd etdiyi şəkildə «ilhaq» kimi deyil, «işğal» kimi səciyyələndirilmişdir.

Öz sivri ucuyla bu lələk qələm,
Dəldi sinəsini Azərbaycanın.
Başını qaldırdı, ancaq dəmbədəm
Kəsdilər səsini Azərbaycanın.¹

Maraqlıdır ki, poemada müəllif Azərbaycanı ikiyə parçalayan bu işğalın təkə tarixə deyil, bu günə də aid olduğunu israr edir. Başqa bir məqama da diqqət yetirmək lazımdır ki, məhz bu poemanın təmsalında «milli birlik, Azərbaycanı vahid görmək ideyası sovet dönəmində Bəxtiyar Vahabzadədən başlayır».²

«Gülüstan» poemasının nəşrindən sonra Bəxtiyar Vahabzadə uzun illər təzyiq və təqiblərə məruz qalmışdı. Prof. Şirməmməd Hüseynov bu məsələyə münasibət bildirərək belə deyir: «70-ci illərin əvvəlində universitetin iki professoru açıq imza ilə Mərkəzi Komitəyə 9 bənddən ibarət məktub göndərmişdi ki, onu universitetdən uzaqlaşdırmaq lazımdır. O professorlardan biri dünyasını dəyişib, digəri isə sağdır. Mərkəzi Komitədən həmin məktubu tədbir görülməsi üçün universitetə göndərmişdilər. Mən də həmin o məktubda göstərilən bəndləri sənədlərlə təkzib edən dəlilləri toplayıb verdim Bəxtiyara. Çalışdırdılar ki, onu auditoriyadan uzaqlaşdırsınlar. Amma biz buna imkan vermədik».³

Müəllifin yaradıcılığının sonrakı dövrlərində qələmə aldığı ayrı-ayrı şeirlərində də Güney Azərbaycanla bağlı məqamlara diqqət yetirilmişdir. Bəxtiyar Vahabzadənin «Şəhriyara», «Ustad Şəhriyardan Süleyman Rüstə-

¹ Bəxtiyar Vahabzadə. Əsərləri: On iki cildə, I c. Bakı: Elm, 2008, s.596

² Vaqif Yusifli. Poeziyanın yolları və illəri (1960-2000-ci illər). Bakı: Mü-tərcim, 2009, s.190

³ Şirməmməd Hüseynov. Milli haqq və ədalət axtarışında. Adiloğlu, 2004, s.404-405

mə», «Səhəndə məktub», «Səhənd qardaşımıza», «Vüsaldə hicran», «Sahirə cavab», «Eyni yaşdayıq», «Nə ondansan, nə bundan», «Bakıyla Təbrizin arasındayam», «Azəroğluna», «Tarixin qanunu», «Gözəl sözlər», «Ölümə gedəndə», «Qürbətdə görüş», «Yasəmən üçün», «Bıçaq-qələm», «Lal-kar» və bir çox digər şeirləri Güney Azərbaycan probleminə həsr olunmuşdur. Bu şeirlərdə müəllif bir vətəndaş yanğısı ilə doğma xalqının başına gətirilən faciələrə özünün poetik münasibətini bildirir. Şair Azərbaycan xalqının yaşadığı faciələri həm şəxsi, həm də ictimai müstəvidə dəyərləndirməyə çalışır.

Bəxtiyar Vahabzadənin sovet siyasi dönəmində qələmə aldığı «Mərziyə» (1984) poemasının mövzusu da Güney Azərbaycan xalqının həyatından alınmışdır. Poemada nakam taleli şairə Mərziyə Üskuyinin təmsalında Azərbaycanın dərd və ağrıları orijinal bədii ifadəsini tapmışdır.

Şairin fikrincə, hər bir millətin varlığı, şərəfi, ləyaqəti onun azadlığı, hüriyyəti, müstəqil dövlətçiliyi ilə bağlıdır. Mərziyə Üskuyinin İranda əsarət həyatı yaşayan Azərbaycan türklərinin dili, azadlığı uğrunda ciddi şəkildə mübarizə aparması və buna görə qətlə yetirilməsi şairi hiddətləndirir. Şübhəsiz ki, poema yazılan dövrdə Azərbaycanın Quzeyi də hələ istiqlaliyyətinə qovuşmamışdı. Bu mənada şairin azadlıqla bağlı düşüncələri o taylı-bu taylı Azərbaycan xalqına ünvanlanmaqdadır.

Ümumiyyətlə, Bəxtiyar Vahabzadənin poetik yaradıcılığında Güney Azərbaycan probleminin mühüm yer tutması bir sıra səbəblərlə bağlıdır. Hər şeydən əvvəl, şair bir vətəndaş kimi doğma xalqının və Vətəninin ikiye parçalanmasına etiraz səsini ucaltmaq məramını izləmişdir. Şairin Güney Azərbaycan problemi ilə bağlı qələmə aldığı bədii nümunələr Azərbaycan poeziyasında bəhs olunan mövzunun daha geniş müstəvidə işlənilməsinə təkan vermişdir.

İkinci fəslinin II yarım bölməsi «Dağlıq Qarabağ faciəsi milli-mənəvi yaddaşın işığında» adlanır.

Azərbaycanın istiqlal fonunda meydana çıxan Qarabağ problemi bədii ədəbiyyatın, o cümlədən poeziyanın ən çox müraciət etdiyi mövzulardan biridir. Bu missiyanı üzərinə alan Azərbaycan ədiblərinin qələmə aldığı poetik nümunələr məzmun dərinliyi ilə yanaşı, forma-sənətkarlıq baxımından da mükəmməl sənət nümunələri kimi dəyərləndirilə bilər.

Bəxtiyar Vahabzadənin istiqlal ideyalarının bədii əksinə yönəlmiş şeirlərinin mühüm bir qismini Dağlıq Qarabağ mövzusunda yazılmış poetik nümunələr təşkil etməkdədir. Bu mövzuda qələmə aldığı şeirlərdə şair bir tərəfdən Qarabağ müharibəsinin, yurd itkisinin insanların taleyində, mənəvi-psixoloji həyatında qoyduğu izlərə diqqət yönəlmiş, digər tərəfdən

istiqlala aparan yolun əzablarını, ağrılarını əks etdirməyə çalışmışdır.

Erməni ekstremistlərinin fitnəsi ilə başlayan Qarabağ hadisələri Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyasında sistemli şəkildə bədii təcəssümünü tapmışdır. Şair bu məsələyə xüsusi diqqət yetirmiş, Qarabağ və istiqlal problemini bədii vəhdət halında səciyyələndirməyə çalışmışdır.

Bəxtiyar Vahabzadənin «Bəlkə ayıldım», «Utanıram», «Yurd yad əlində», «Həm oğul, həm ata», «Didərgin», «Vətən məcnunluğu», «Bizə dərs olmadı», «Tənha məzar», «Dayan, qaçma, dayan», «Oxuma, bülbül», «Qarabağ kafesi», «Parçalandıq, bu məlumdur hər kəsə», «Özümdən özümə şikayət» və sair şeirlərində Dağlıq Qarabağ müharibəsi ilə bağlı olaraq yaşanan faciələr bədii ifadəsini tapmışdır. Adı çəkilən poetik örneklərdə şair Azərbaycan xalqının başına gətirilən faciələrin səbəblərini açmağa, aşkarlamağa, yol verilən səhvlərdən ibrət almağa çalışır.

Şovinst ruhlu «tədqiqatları» ilə tanınmış erməni publisisti Zori Balayanın «Ocaq» kitabına cavab kimi qələmə alınmış «Bəlkə ayıldım» (1984) şeirində şair Rusiyanın Azərbaycanın Quzeyini işğal edəndən sonra İrandan köçürülən ermənilərin məqsədli şəkildə Qarabağa yerləşdirilməsini imperiya siyasətinin tərkib hissəsi kimi qiymətləndirir. Azğın düşmənlərin Azərbaycanın döyünən ürəyi Qarabağa göz dikməsində bu amilin mühüm rol oynadığını qeyd edən şair, həmçinin erməni xislətinin özünəməxsus cəhətlərinə də diqqət yönəltməyi vacib hesab edir. Ədib «tarix yaradan» bir millətin, özünə «saxta tarix uyduran» bir toplumun yalanları, saxtakarlıqları qarşısında çətin bir duruma düşməsini tarixin ironiyası kimi qiymətləndirərək erməni publisistinin yazdığı cızma-qara ilə Azərbaycan türklərini hərəkətə gətirdiyini vurğulayır.

Müəllifin marş janrında yazdığı və bu janrın son illərdə yaranmış orijinal bədii örneklərindən olan «Qalx ayağa»(1993) adlı şeirində Dağlıq Qarabağın qəddar erməni faşistləri tərəfindən işğal edilməsinə qarşı çağırış və səfərbərlik ruhu bədii ifadəsini tapmışdır:

Qalx ayağa!
Xankəndinə çatmalıdır,
Bizim zəfər arabamız.
Vətən oğlu!
Maya tutmuş sənin qanın-
Bu torpaqdan, bu Vətəndən.
Qalx ayağa!
İmdad umur Vətən səndən.¹

¹ Bəxtiyar Vahabzadə. İstiqlal. Bakı: Gənclik, 1999, s.194

Bəxtiyar Vahabzadə «Didərgin» adlı şeirində torpaqlarımızın işğalı nəticəsində doğma yurd-yuvasından didərgin düşən insanların taleyini diqqət mərkəzinə çəkərək onların faciəsinə biganə olmamağa çağırır.

Şairin qənaətinə, millət öz soydaşlarının taleyinə biganə olduqca, qaçqını, köçkünü qınaq obyektinə çevirdikcə, bu, xalqın birliyi, bütövlüyü üçün ciddi maneə olacaq.

Bəxtiyar Vahabzadə “Gülüstən-Qarabağ” adlı şeirində Dağlıq Qarabağ faciəsinə Rusiya ilə İran arasında imzalanmış “Gülüstən” müqaviləsi ilə müqayisə edir:

Qarabağ hələ də gözləyir bizi
Gözləyir dadına yetməyimizi.
İllər uzandıqca səbir qısaldı,
Qarabağın gözü yollarda qaldı.¹

Şairi narahat edən budur ki, Azərbaycanın ikiyə parçalanması iki əsrə yaxın bir tarixi əhatə elədiyi kimi, Dağlıq Qarabağ itkisi də uzanaraq ərazi itkisi ilə nəticələnmə bilər.

Qarabağın itirilməsindən xeyli sonra, atəşkəs dövründə qələmə alınmış «Utanıram»(1995) adlı şeirdə atəşkəsin xalqın xeyrinə deyil, kimlərinə xeyrinə olduğunu, atəşkəsin torpaqların itirilməsi ilə nəticələndiyini, sanki millətin hafizə və düşüncəsindən böyük faciənin silinmə prosesinin getdiyini ürək ağrısı ilə qələmə alır. Nisbətən iri həcmli bu şeirdə müəllif Azərbaycan xalqının keçmiş cahangirlik tarixi ilə bugünkü vəziyyətini müqayisə edərək, bir zamanlar düşmən qarşısında dağ kimi dayanmış babalarımızın ucaltdığı qalaları, müdafiə səngərlərini bu gün də iftixarla seyr etdiyini yazır. Çünki bu qalalar xalqımızın qeyrətindən, namusundan, mübarizlik əzmindən, məğlubedilməzliyindən xəbər verir. Şair eyni zamanda babalarımızın qurub-yaratdıqlarını qoruya bilmədiyimiz, onlara layiq ola bilmədiyimiz üçün dərin kədər və təəssüb hissi keçirir.

Ümumiyyətlə, Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığında Qarabağ problemi kontekstində itirilmiş yurd yerləri, torpağımıza göz dikən erməni təcavuzkarlarının işğalçılıq siyasəti, qaçqınlıq, köçkünlük, didərginlik və s. kimi mövzular aparıcı yerlərdən birini tutur. Şair Azərbaycanın azadlığı və istiqlaliyyəti kontekstində yeri gəldikcə bu məsələlərə də diqqət yetirmiş, həssas vətəndaş müşahidəsi ilə xalqı narahat edən bütün problemləri gözdən qaçırmamağa çalışmışdır. Həmçinin qeyd olunmalıdır ki, müəllifin şeirlərində Qarabağ məsələsi milli istiqlal probleminin tərkib hissəsi kimi təzahür etməkdədir.

¹ Bəxtiyar Vahabzadə. Əsərləri: On iki cildə. VIII c. Bakı: Elm, 2009, s.24

Dissertasiyanın III fəslə «Poeziyada milli istiqlal və azadlıq ideyaları» adlanır. Adından da görüldüyü kimi, bu fəsilə şairin yaradıcılığında milli istiqlal problemi təhlil obyektinə çevrilmişdir. *Bu fəslin I yarımölməsi «Poeziya vətənpərvərlik və vətəndaşlıq məktəbi kimi»* adlanır.

Bəxtiyar Vahabzadənin fikrincə, «dünyanın ən böyük dahiləri, ədəbiyyat və sənət xadimləri ən gözəl əsərlərini vətənə həsr etmişlər». Şairin «Vətəndaş», «Gözəl Vətən», «Köhnə məraz», «Vətən eşqi hər eşqdən əzəldir», «Qürbət-Vətən», «Cənnət ola qürbət, yenə vallah, Vətən olmaz», «Çağırır indi bütün milləti imdada Vətən», «Alqış vətən yolunda vuran güclü qollara», «Vətən dərdi», «Biz Vətənçün doğulduq», «Vətən torpağı», «Azərbaycan», «İlk andım – Vətənimdir», «Şəhid məzarları», «Çörək- səadət», «Çörək- Vətən», «Müxalif», «İlk və son dərdim - Vətən» və digər şeirlərində vətənpərvərlik və vətəndaşlıq duyğuları təkrarsız şəkildə bədii təcəssümünü tapmışdır.

«Daima xalqın, vicdanın səsi olmağı bacarmış» Bəxtiyar Vahabzadənin «Vətəndaş» (1980) adlı şeirində vətəndaş olaraq hər bir insanın üzərinə düşən vəzifə və ictimai borc özünəməxsus şəkildə dəyərləndirilir.

Vətəndaş! Nə gözəl səslənir bu söz,
Yəni – bir Vətənin övladıyıq biz.¹

«Həyatı boyu Vətən, millət, azadlıq və istiqlal arzuları ilə yazıb-yaratmış» şairin fikrincə, vətəndaş olmaq «vətənə güvənməklə», xalq, millət qarşısında «cavabdehliklə», torpağı, yurdu təmənnasız bir məhəbbətlə sevməklə, torpaq uğrunda ölməyi bacarmaqla mümkündür.

«Vətən eşqi hər eşqdən əzəldir» (1969) misrası ilə başlayan şeirdə Bəxtiyar Vahabzadə Vətəni millətin «eli, dili», varlığı, canı- bir sözlə, hər şeyi hesab edərək vətənsizliyin ən böyük faciə olduğuna diqqət yönəldir. Şairin doğma yurda bu qədər dəyər verməsinin arxasında Vətən məfhumunun ana ilə yanaşı çəkilməsi, başqa sözlə, Vətənə «Ana Vətən» deyilməsidir.

Öz canımdır, öz anamdır Vətənim
Azərbaycan, mən səninem, sən mənim.²

Bəxtiyar Vahabzadənin yalnız şeirlərində deyil, həmçinin poemalarında da vətənpərvərlik və vətəndaşlıq motivləri dolğun şəkildə bədii ifadəsini tapmışdır. Mövzusu yapon xalqının həyatından alınan «Vətən mənəm, mən Vətənəm» (1972) adlı poemada şair adi bir yapon vətəndaşının fədakarlığı fonunda Vətən sevgisini təkrarsız çalarlarla təqdim

¹ Bəxtiyar Vahabzadə. Əsərləri: On iki cildə, V c. Bakı: Elm, 2008, s.16

² Yenə orada, II c. Bakı: Elm, 2008, s.290

etmişdir. Əsərə «Vətən mənəm, mən Vətənəm» adının seçilməsi də təsadüfi sayılmamalıdır. Bununla şair göstərmək istəyir ki, hər bir fərd öz əməli ilə doğma Vətənin şərəfini yüksəldə də, onun adına xələl də gətirə bilər.

Bəxtiyar Vahabzadə milli ruhu, vətənpərvərlik və vətəndaşlıq qayəli əsərlərinin mühüm bir qismini sovet siyasi rejimi dövründə qələmə almışdır. Senzuranın hökmran olduğu həmin illərdə şair böyük cəsarətlə yazırdı ki, «Balalarımızı beynəlmilçilik ruhunda böyütmək üçün də vətən sevgisi əsas şərtidir». Vətənə olan bu ilahi sevgi ədibin həyat və mübarizə amalının təməlinə dayanırdı. O, bu sevgini daha böyük cəsarətlə poetik əsərlərində nümayiş etdirirdi.

Üçüncü fəslin II yarım bölməsi “İyirmi yanvar hadisələri və milli özünüdərk probleminin bədii ifadəsi» adlanır.

Bəxtiyar Vahabzadənin istiqlal poeziyasında İyirmi yanvar hadisələrinin poetik əksi diqqəti çəkməkdədir. Şairin bu mövzuya həssas münasibəti bir tərəfdən onun sənətkar çevikliyindən qaynaqlanırsa, digər tərəfdən müstəmləkəçiliklə, zülm və köləliklə barışmaz münasibətindən irəli gəlir.

Şair İyirmi yanvar hadisələrini tarixi-siyasi müstəvidə dəyərləndirməklə yanaşı, onun bir sıra aspektlərinə diqqət yetirərək yazır: «...İyirmi Yanvar bizə qarşı törədilən mənəvi təcavüzün məntiqi nəticəsi idi. Faciəni yada salmaq, hüznə batmaq, kədərə batmaq deyil, milli qeyrət, cəsarət və rəşadət sahiblərini, günahsız qurbanları – şəhidləri hörmət və məhəbbətlə xatırlamaqla yanaşı, bunlardan nəticə çıxarmağı, gələcəkdə belə faciələrin qarşısının alınması yollarını aramalı və tapmalıyıq».

Qeyd edək ki, İyirmi yanvar faciəsinin Azərbaycan xalqının mənəvi-ruhi dünyasında yaratmış olduğu ictimai kədər Bəxtiyar Vahabzadə ilə yanaşı, Qabil, Nəbi Xəzri, Məmməd Araz, Xəlil Rza Ulutürk, Balaş Azəroğlu, Fikrət Sadıq, Mirvarid Dilbazi, Mədinə Gülgün, Musa Yaqub, Fikrət Qoca, Məmməd İsmayıl və bir çox digər şairlərin yaradıcılığında da bədii əksini tapmışdır. Bu sənətkarların hər biri baş verən faciəyə özünəməxsus baxış bucağından yanaşa bilməmiş, onun siyasi mahiyyətini aşkarlamağa çalışmışdır.

Bəxtiyar Vahabzadənin İyirmi yanvar hadisələrindən dərhal sonra qələmə aldığı «Şəhidlər» poeması Azərbaycan ədəbiyyatında istiqlal və azadlıq ideyalarının təbliğində mühüm rol oynamaqla yanaşı, şəhidlik mövzusunun yeni dövrdə vətəndaşlıq hüququ qazanmasına təkan verdi. Şairin qaldırmış olduğu problemlər məsələnin milli və bəşəri aspektlərinin üzə çıxarılması baxımından səciyyəvidir. Bu əsərlə şair uzun illər aşkar şəkildə söyləyə bilmədiklərini ifadə etməyə çalışdı. «Şəhidlər»də Azərbaycan xalqının azadlıq, istiqlal istəyi bədii sözün imkanları çərçivəsində təcəssümünü tapdı.

Bəxtiyar Vahabzadənin «Şəhidlər» poeması istər mövzu-mündəricə, istərsə də forma-sənətkarlıq baxımından orijinal, bənzərsiz sənət örnəyi kimi maraqlı doğurmaqdadır. Poemada Azərbaycan xalqının üzləşdiyi bu dəhşətli hadisə önündə yaşadığı ağrı və acılar kamil poetik ifadəsini tapmışdır. Əsərin diqqət çəkən cəhətlərindən biri baş verən faciənin insanların ruhunda, yaddaşında oyatdığı təlatümlərin, doğma yurdun azadlığı, istiqlaliliyyəti uğrunda aparılan mübarizələrdə həyatından keçən qəhrəmanların əməllərinin yüksək bədii formada öz ifadəsini tapmasıdır. Əsər ağırlı-acılı bir mövzuya həsr olunsada, burada pessimizm və ümitsizlik ruhu qətiyyənlə hiss olunmur.

İnsan insan olur öz hünəriylə,
Millət millət olur xeyri, şəriylə.
Torpağın bağına cəsədləriylə
Azadlıq toxumu səpdi şəhidlər.¹

F.e.d., prof. Yavuz Axundlunun fikrincə, «Bəxtiyar Vahabzadənin şəhidlərin ruhuna yazdığı bu sətirələrdə tökülən qanlarla azadlığın yenidən doğacağı fikri kəskin dillə ifadə edilmişdir».²

Poema faciənin ictimai-siyasi mahiyyətini bütün çılpalığı ilə üzə çıxaran poetik nümunələrdən biri kimi geniş oxucu kütlələrinin məhəbbətini qazanmışdır.

Bəxtiyar Vahabzadənin «Cəllad Yazov» (1991) şeirində Bakıda İyirmi yanvar faciəsini törədənlərə başçılıq edən rus generalı Yazovun silahsız xalqa qarşı törətdiyi vəhşi əməllər tənqid hədəfinə çevrilir. Şair onun törətdiyi faciə qarşılığında marşal rütbəsi ilə təltif edilməsini ironiya və istehza ilə qarşılıyır.

Şəhər bir gecədə qana bələndi,
Kimsədən ummadım bu dərdə imdad.
Marşal rütbəsiylə hədiyyələndi,
Mənim millətimi qıran o cəllad.³

Ümumiyyətlə, Azərbaycan poeziyasında şəhidlik mövzusunun işlənilməsində və geniş aktualıq qazanmasında Bəxtiyar Vahabzadənin xidmətləri danılmazdır. Bu da təsadüfi deyil ki, bütün yaradıcılığı xalqın azadlığı, müstəqilliyi ideyasına xidmət məramına söykənən şairin bir-birinin ardınca qələmə aldığı poetik örnəklər bəhs olunan problemə həsr olunmuş dəyərli əsərlərdir.

¹ Bəxtiyar Vahabzadə. Şəhidlər. Bakı: Elm 1990, s.46

² Ahundlu Yavuz. Karabağ imdat çığığı. Ankara: Kültür Ajans Yayınları, 2010, s.21

³ Bəxtiyar Vahabzadə. Əsərləri: On iki cildə, VI c. Bakı: Elm 2008, s.31

Üçüncü fəslin III yarım bölməsi «**Quzey Azərbaycanın istiqlaliyyət uğrunda mübarizəsi və onun Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında tərənnümü**» adlanır.

Quzey Azərbaycanın istiqlaliyyəti məsələsi Bəxtiyar Vahabzadəni daim narahat etmişdir. Şairin «Köləliyə sədaqət», «Azadlıq», «Əsarət-azadlıq», «Vətən marşı», «Azərbaycan əsgəri», «Azərbaycan», «Unudulsun unutulmuş», «İlk və son dərdim – Vətən», «Siz böyüyün, ey böyüklər», «Şər - şeytana, xeyir - Allaha», «Atatürk», «M.Ə.Rəsulzadənin xatirəsinə», «Yenilənmiş ittifaq», «Öz-özünü tanımaq», «Əgər qorunmazsa istiqlalımız», «Əsarət, ya ölüm», «Nəvəm-istiqlalım» və digər şeirləri problemin müxtəlif aspektlərinə həsr olunmuşdur.

Bəxtiyar Vahabzadənin sovet siyasi rejiminin ən sərt dönəmində qələmə aldığı, sonralar «Sandıqdan səslər» silsiləsindən nəşr etdirdiyi «Mənim səbrim», «Öz «mən»imin ağası» və digər şeirlərində milli istiqlal problemi ilə bağlı qənaətləri müstəqim şəkildə əks olunmuşdur. Şübhəsiz ki, həmin illərdə bu kimi əsərlərin nəşri mümkün deyildi və məhz buna görə də adı çəkilən şeirlər çox-çox sonralar işıq üzü görmüşdür. «Mənim səbrim» (1972) şeirində şair ənənəvi şəkildə nəsillərin müqayisəsi kontekstində azadlıq məsələsinə özünün poetik münasibətini bildirmişdir.

Şairin yaradıcılıq kredisini əks etdirən «Əsarət, ya ölüm?» (1984) şeirində azadlıq problemi mühüm sosial-siyasi faktor kimi canlandırılır. Burada müəllif bədii təsvir obyektinə çevirdiyi, bir qədər də şərti-metaforik üslubun imkanlarından bəhrələnməklə təqdim etdiyi heyvan obrazı timsalında əsarətlə ölümü qarşılaşdırır. Belə ki, ipdən açılıb meşəyə qaçan, azad, sərbəst olmaq istəyən heyvan qurd ulaşmasını eşidərək qorxudan ayaq saxlayır. O, arxada əsarətin, qarşıda isə ölümün dayandığını bir anlığa götür-qoy edir və yenidən əsarətə düşməkdənsə, ölümü üstün tutur.

«Köləliyə sədaqət»(1991) adlı şeirində şair Sovetlər Birliyinin dağılması ərafəsində Azərbaycana rəhbərlik edənlərin imperiya cəlladlarına arxa, dayaq olmalarını, milli azadlıq uğrunda mübarizəyə qalxan xalqın qarşısına sipər çəkmələrini köləlik, qulçuluq kimi dəyərləndirir. Şair dünyada cərəyan edən siyasi prosesləri layiqincə dəyərləndirməyən, buna görə də öz xalqına düşmən kəsilən bu cür başçıları sərt şəkildə ittiham edir:

Mütlik – millətləri dəfn edir diri-diri,

Mütlik – hər məqamda azadlığın zənciri!¹

Türkiyə ədəbiyyatşünası Hüsniyyə Mayadağlının doğru qeyd etdiyi kimi, bütün yaradıcılığı boyu «azadlıq mövzusunun dilə gətirmiş», «azadlığı

¹ Bəxtiyar Vahabzadə. Əsərləri: On iki cildə, VI c. Bakı: Elm, 2008, s.47

həyatının başlıca idealına çevirmiş»¹ olan Bəxtiyar Vahabzadənin ayrı-ayrı şeirlərində bu motiv qabarıq şəkildə təzahürünü tapmışdır. Şairin «Azadlıq» adlanan şeirində Azərbaycanın uzun illərdən sonra yenidən istiqlaliyyət əldə etməsi milli dəyər kimi səciyyələndirilir:

Azadlıq, azadlıq! Ömrüm boyunca,
Sənin acın oldum, möhtacın oldum.²

«Azadlıq» şeirinin sonrakı misralarında şair azadlıq məfhumunun yalnız siyasi anlamda deyil, həmçinin şəxsi mənada da mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyini diqqət mərkəzinə çəkir. Müəllifin fikrincə, millət əldə etdiyi azadlığın nəticələrini şəxsi həyatında hiss etmədiyindən onun qürurunu yaşaya bilmir. Çünki azadlıq elə bir mənəvi dəyərdir ki, o, bütöv şəkildə dərk olunmalıdır.

Bəxtiyar Vahabzadənin türk dünyasının və Azərbaycanın ayrı-ayrı tarixi şəxsiyyətlərinə həsr olunmuş şeirlərində də milli istiqlal problemi bədii təcəssümünü tapmışdır. Bu mənada şairin «Atatürk», «Xəyalpərəst», «Zindənda», «Moabit», «M.Ə.Rəsulzadənin xatirəsinə», «Haqqa heykəl qoyuldu» və digər şeirləri maraq doğurur.

Bəxtiyar Vahabzadənin «Mən türkəm», «Ad günün mübarək» və bir sıra digər şeirlərində millətin adı ilə bağlı məsələlərə aydınlıq gətirilir. Şair qədim tarixə malik olan bir xalqa yeni ad axtaranlara özünün kəskin etirazını bildirir.

Dissertasiyanın «**Nəticə**» bölümündə ayrı-ayrı fəsillərdə irəli sürülən müddəalar ümumiləşdirilmişdir.

Mövzu ilə bağlı müəllifin aşağıdakı əsərləri dərc olunmuşdur:

1. Аида Мирзоева. Тема национального освобождения в современной Азербайджанской поэзии (в контексте творчества Бахтияра Вагабзаде). Монография. Киев, «Задруга», 2016, 160 стр.

2. B. Vahabzadə poeziyasında Güney Azərbaycan problemi // Bakı Universitetinin xəbərləri, №4, Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2010, s.36-41

3. B. Vahabzadə poeziyasında insan və zaman kontekstində şəxsiyyət azadlığının poetik əksi // Filologiya məsələləri, N3, Elm və təhsil, Bakı: 2011, s.239-247

4. B. Vahabzadənin poetik dünyasında milli istiqlal problemi // Berçeste, edebiyat dergisi, mayıs, 2011, yıl: 9, sayı 107, s.25-28

¹ Hüsniyə Zal Mayadağlı. Bahtiyar Vahabzadə'nin Eserlerinde setiraltı ifadeler. Türk Edebiyatı dergisi (İstanbul), şubat, 1994, s.27

² Bəxtiyar Vahabzadə. İstiqlal. Bakı: Gənclik, 1999, s.209

5.B.Vahabzadənin beynəlxalq mövzulu əsərlərində istiqlal problemi / Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XV Respublika Elmi Konfransının materialları, II, Müəllim nəşriyyatı, 2011, s.46-47

6.B.Vahabzadə poeziyasında ana dili problemi istiqlal məfkurəsinin daşıyıcısı kimi // Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq Elmi-Nəzəri jurnal 1(77), Bakı: 2011, s.90-93

7.Bahtiyar Vahapzadənin şiirlerinde şəxsiyyət azatlığı // Berçeste, edebiyat dergisi, mart, 2012, yıl:10, sayı 117, s.38-41

8.Milli istiqlal problemi B.Vahabzadənin poetik işığında // Bakı Universitetinin xəbərləri, N3, Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2012, s.40-47

9.Şairin istiqlal arzusu // Mütərcim, ədəbi, elmi, tərcümə jurnalı, N1-2 (41-42)-2012, s.89-94

10.B.Vahabzadə poeziyasında vətənpərvərlik / Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XVI Respublika Elmi Konfransının materialları, II,Müəllim nəşriyyatı, 2012, s.44-47

11.B.Vahabzadə poeziyasında Qarabağ hadisələrinin bədii təzahürü / VII Beynəlxalq türk mədəniyyəti, incəsənət və mədəni irsin mühafizəsi simpoziumu, 26-29.06.2013, Bakı-Azərbaycan, s.126

12.Bahtiyar Vahapzadənin eserlərində özgürlük problemi // Tarih ve Uygurluk İstanbul dergisi,sayı:3, mayıs-haziran: 2013, s.249-257

13.B.Vahabzadə poeziyasında İyirmi yanvar hadisələri və milli özünüdürk problemi / Azərbaycan Xalq yazıçısı, Respublika Dövlət Mükafatı laureatı, görkəmli dramaturq İlyas Məhəmməd oğlu Əfəndiyevin anadan olmasının 100 illik yubileyinə həsr olunmuş Respublika Elmi Konfransının materialları,"Elm-Təhsil", Bakı: 2014, s.157-162

14.Проблема национально-духовной свободы в лирике Бахтияра Вагабзаде / III Международная научно- практическая конференция «Природное и культурное наследие: Междисциплинарные исследования, сохранение и развитие» 29-31 октября 2014г, Санкт-Петербург Коллективная монография, с.150-153

15.B.Vahabzadə lirikasında dil birliyi / Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri. Ümummilli lider H.Əliyevin anadan olmasının 92-ci ildönümünə həsr olunmuş VI Beynəlxalq Elmi konfransın materialları, II hissə, 5-7 may, Bakı-Mütərcim: 2015, s.213-215

16.Fəal narahatlıq, zaman qarşısında mənəvi cavabdehlik / Görkəmli ictimai xadim, Xalq şairi, akademik B.Vahabzadənin anadan olmasının 90 illik yubileyinə həsr olunmuş "Bəxtiyar Vahabzadə və Azərbaycan filologiyasının aktual problemləri" mövzusunda Beynəlxalq Elmi Konfransın materialları, 29 oktyabr 2015, s.103-106

17. Tarixi bu günün gözüylə mühakimə edən şair / Görkəmli ədəbiyyatşünas, tənqidçi, tərcüməçi, professor Pənah Xəlilovun anadan olmasının 90 illik yubileyinə həsr olunmuş “Türk xalqları ədəbiyyatının aktual problemləri” mövzusunda Respublika Elmi Konfransının materialları, 18 dekabr 2015-ci il, Bakı: 2015, s.226-230

18. Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında Cənubi Azərbaycan və milli-mənəvi bütövlük ideyası / Azərbaycan xalqının ümummillili lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 93-cü ildönümünə həsr olunmuş Filologiyanın Aktual Problemləri mövzusunda Respublika elmi-nəzəri konfransının materialları, Bakı: 18-19 may, 2016, s.73-75

19. Vətənin taleyini düşünən şair // Elmi Xəbərlər-Fundamental, Humanitar və Təbiət Elmləri seriyası-Gəncə: 2016, N1, s.73-78

20. B. Vahabzadənin poetik yaradıcılığında vətən sevgisinin tərənnümü / N. Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin 4 iyun 2015-ci ildə keçirdiyi Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin 90 illiyinə həsr edilmiş “Milli dəyərlər və istiqlal uğrunda mübarizələr” adlı ümumrespublika konfransının materialları. Risalə. Araşdırmalar toplusu. XI c., Bakı: Elm və Təhsil, 2015, s.76-80

21. Vətənin problemləri B. Vahabzadənin gözü ilə / Актуальные научные исследования в современном мире: XXIV Междунар. научн. конф., часть 2, Вып. 4(24), 26-27 апреля 2017г., Сб. научных трудов-Переяслав Хмельницкий, 2017, с.12-16.

22. B. Vahabzadənin tarixi şəxsiyyətlərə həsr olunmuş şeirlərində milli istiqlal məfkurəsi / III Beynəlxalq Həməzə Nigari Türk Dünyası Mədəni İrsi Simpoziumu, 17-18.05.2017, Şamaxı-Azərbaycan, s. 449-451.

ИДЕЯ НЕЗАВИСИМОСТИ В ПОЭЗИИ БАХТИЯРА ВАГАБЗАДЕ

Резюме

Диссертация состоит из «Введения», трех глав, «Заключения» и списка использованной литературы.

Во «Введении» обосновываются актуальность темы, научная новизна, теоретическая и практическая значимость работы; даются сведения об объекте, предмете, целях, задачах, методах исследования, об апробации и структуре диссертации.

Первая глава диссертации **«Актуальность и общечеловеческая сущность проблемы независимости в поэзии Б.Вагабзаде»** состоит из трех подглав, в которых проблема родного языка рассматривается в контексте идеологии независимости в творчестве Бахтияра Вагабзаде; на основе отдельных поэтических образцов в контексте «человек и время» анализируются проблема свободы личности, специфика идей независимости в произведениях, написанных на международные темы.

Во второй главе диссертации **«Идейно-содержательная и идеологическая новизна в поэзии»**, состоящей из двух подглав, находит свое художественное решение проблема национально-духовной целостности Южного Азербайджана и трагедия Нагорного Карабаха в свете проблемы национальной независимости.

Третья глава диссертации **«Художественное воплощение идей национальной независимости и свободы в поэзии»** состоит из трех подглав, в которых рассматривается проблема национальной независимости в поэтическом творчестве Бахтияра Вагабзаде. Поэзия как школа патриотизма и гражданственности, трагические события Двадцатого Января, проблема художественного выражения национального самосознания и борьба Северного Азербайджана за независимость и её воспевание в поэзии Бахтияра Вагабзаде находят свое отражение в данной главе.

Анализируются стихи поэта, его поэмы «Гюлистан», «Марзия», «Дороги-сыны», «Смех сквозь слезы» и другие произведения, использованные в отдельных разделах диссертации.

В «Заключении» обобщаются основные результаты и выводы исследования.

**THE IDEA OF INDEPENDENCE IN
BAKHTIYAR VAHABZADEH'S POETRY**

Summary

The dissertation consists of introduction, three chapters, conclusion and list of references.

"Introduction" contains the substantiation of the urgency of the theme, scientific novelty, theoretical and practical significance of the work, the information about the object, subject, purpose, tasks, methods of the research, about the appraisal and structure of the dissertation.

The first chapter of the dissertation is called "**Urgency and universal nature of independence problem in B.Vahabzadeh's poetry**". In this chapter consisting of three subchapters, the issue of mother tongue is considered in the context of the independent ideology, as well as individual freedom, also in the context of human and time, the particulars of the independence ideas in the works written on international issues, are analysed against the backdrop of individual poetic extracts.

The second chapter "**Ideological-content novelty in the poetry**" consists of two subchapters. It contains the artistic solution of the problem of South Azerbaijan, national-moral sovereignty, as well as the tragedy of Nagorno-Karabakh turned to an object of analysis in the context of national independence in Bakhtiyar Vahabzadeh's poetry.

The third chapter of the dissertation is called "**Artistic expression of the ideas of national independence and freedom in the poetry**". The chapter which consists of three subchapters deals with the analysis of the problem of national independence in Bakhtiyar Vahabzadeh's poetic creation. The poetry as a school of patriotism and citizenship, 20 January bloody events, its artistic expression, national identity problem and struggle for the independence of Northern Azerbaijan and its gloryfying in B.Vahabzadeh's poetry are reflected in this chapter.

The poet's verses, poems "Gulistan", "Marzieh", "Roads-sons", "Cried Laughter" and others are studied in relation in the different parts of the dissertation.

"**Conclusion**" contains the generalization of the main results of the research.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
БАКИНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ**

На правах рукописи

Аида Рамиз кызы Мирзоева

ИДЕЯ НЕЗАВИСИМОСТИ В ПОЭЗИИ БАХТИЯРА ВАГАБЗАДЕ

5716.01 – Азербайджанская литература

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по филологии**

БАКУ – 2017

Kağız formatı 60x84 1/16. Sayı 100.

«Bakı Universiteti» nəşriyyatı, Bakı, AZ 1148, Z.Xəlilov, 23.